

ÉVFORDULÓK — MEGEMLEKEZÉSEK

LAKÓ GYÖRGY

ZSIRAI MIKLÓS EMLÉKEZETE

(1892—1955)

29 évvel ezelőtt, 1926 szeptemberében volt... Az Eötvös Collegiumban az első finn órára mentem be. Egy fiatal professzor fogadott — szívélyesen, barátságosan, mondhatnám: szinte kollegiálisan, hiszen „kolléga úr”-nak szólított bennünket. Zsirai Miklós volt, a Kollégium magyar és finnugor szakos tanára. Már az első hónapokban szinte észrevétlenül megnyert bennünket tudományának, amelyről pedig — bevallom — korábban mégcsak fogalmam is alig volt. Fonetikai alapismereteket adott elő, magyar és finnugor nyelvészeti feladatokat dolgoztatott ki velünk, de — úgy tetszett — igazán elemében mégiscsak akkor volt, amikor a finn nyelvre került a sor. A finn órákon ragyogtatta csak igazán nagyszerű pedagógiai képességét, tudós lelkesedése ezeken az órákon talán még egy fokkal emelkedett, derűs kedélyének megnyilatkozásaival tanórán másutt szokatlan kedves hangulatot teremtett. Nehezebb kérdésekkel időnként odafordulva a „finn sarok”-hoz a finn nyelvért különösen lelkesedő két tanítványa felé, szeme fel-felcsillant s hangja egy fokkal melegebb lett, ha onnan néha helyes választ kapott. Tudós volt egész lényében. Személyesen átértett öröme volt minden nyelvészeti könyvnek, folyóiratszámnak a megjelenése, s mintha csak személyes veszteség érte volna, úgy aggódott és bánkódott, ha tudománya területén nehézségek, bajok mutatkoztak. Egyszer, 1929-ben, feltűnően nyugtalanul, sőt komoran lépett be a tanterembe. „Még halt Sirelius!” — szólt oda hozzánk izgatottan. Szavából kiértett, hogy a kiváló finn etnográfust úgy gyászolja szívében, mintha testvérét vagy rokonát vesztette volna el benne.

1929-ben egyetemi helyettes tanár lett. Minket, akik 1926-ban az Eötvös Collegiumban tanítványai voltunk, az élet előbb-utóbb egyre távolabb sodort tőle, de egyre többet hallottunk és olvastunk róla. Megérlelődnek tudományos munkájának gyümölcsei, egyre nagyobb megbecsülést szereznek neki, s ezzel együtt nő nagy felelősséggel, sok munkával járó feladatainak a száma is.

Kisebb nyelvészeti értekezések után 1930-ban jelenik meg a — sajnos — folytatás nélkül maradt „Finnugor Népnevek I.” kötete, a „Jugria”. Jugria volt-e a magyarok őshazája? Van-e e névnek köze az idegen nyelvekben élő, hasonló hangalakú *ungri*, *Hungaria* stb. nevekhez? Kik, hol, mikor és miért alkalmaz-

ták az *Ugra*, *Jugria* nevet a manysik meg a chantik őseire és földjére, illetőleg az *ungri*, *Hungaria* nevet a magyarokra és országukra? — Ezek azok a kérdések, amelyek foglalkoztatják. Nyelvészeti érdeklődése átvitte őt tehát — éppúgy, mint előtte a legtöbb magyar nyelvészt, köztük kortársait is — az őstörténeti kutatások területére, vagyis — mai kifejezéssel élve úgy is mondhatnánk — a népek és nyelvük történetének együttes tanulmányozásába mélyedt bele. Kutatásait hatalmas anyagra alapozza. Ami nálunk az időben különösen szokatlan: jelentős mennyiségű orosz történeti forrásanyagot von be vizsgálódásai körébe, egyben alapos jártasságot árulva el az orosz és általában a szláv nyelvek történetében. A feltett kérdéseket szigorú módszerességgel és kritikával vizsgálja végig. Meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy a két névnek köze van egymáshoz, hangalaki alakulásuk mikéntjét is megvilágítja. Eredményei számottevők és meggyőzők. De ezeket nem az áltudósok öntelt hangján, megfellebbezhetetlen eredményként tárja elénk. Mint igazi tudós tudja, hogy a több évezredes múlt nem nyitott könyv előttünk; édeskevés a biztos, tényszerű anyag, amire a kutató a történelemelőtti időkben támaszkodhatik. Új, korábban ismeretlen nyelvi adatok és egyéb tudományos kutatási anyag kerülhet felszínre, s ezek módosíthatják a ma még oly valószínűeknek látszó feltevéseket is. Ezért megállapításaiban mindvégig óvatos, hangja szerény.

Manysi-chanti, de már szűkebb értelemben vett nyelvészeti kérdést dolgoz fel következő nagyobb tanulmányában, „Az obi-ugor igekötők”-ben is. Ellenkező nézetekkel szemben bebizonyítja, hogy az obi-ugor igekötők nem idegen eredetűek, hanem rendszerük vitathatatlanul ősi előzményekből szervesen kikristályosodott történelmi képződmény. E tanulmányának is fontos a magyar vonatkozása: fogódzópontul szolgál a magyar igekötők eredetének megítéléséhez is.

1937-ben jelenik meg Zsirai Miklós élete munkájának talán legnagyobb szabású alkotása, a „Finnugor Rokonságunk”. Ez ismét nem nyelvészeti tanulmány, hanem a rokonnépeinkre és nyelvükre vonatkozó ismereteknek valószínű enciklopédiája. A finnugor őskortól az 1930-as évekig végigkalauzol bennünket a történelem országútjain, azokon az utakon, amelyeket finnugor nyelvrokonaink és elődeik évezredek leforgása alatt bejártak. Nevük eredetétől elkezdve sokoldalú tájékoztatást nyújt rokonaink egykori és mai viszonyairól. Rendkívül széleskörű ismereteknek, szinte elképesztően nagy olvasottságnak a bizonyítéka ez a könyv. Szerzőjük évtizedek óta érzett hiányt pótolta vele, s már a 30-as években úgy mutatkozik be művén keresztül, mint haladó tudós, aki a tudományt nem az egyéni ambíciók kielégítését szolgáló arénának tekinti, hanem — ahogyan ma mondjuk — össze tudja kapcsolni az elméletet és a gyakorlat követelményeit: tudományos tájékoztatást kíván nyújtani, de egyben az egyetemi oktatás céljait is szolgálja, s hozzá akar járulni népe műveltségének emeléséhez is.

A Finnugor Rokonságunk máig is a legkedveltebb s egyben nélkülözhetetlen finnugor könyvünk. Szakszerű összefoglalásai a szakembert is hónapokig tartó keresgéléstől mentesítik; részletes, mintaszerűen pontos bibliográfiája kiindulásul szolgál szinte bármilyen finnugor vonatkozású téma kidolgozója számára; egyes, ötletszerűen megkockáztatott feltevései, mint például a magyar-permi ősi kapcsolatok eszméje, azóta rendkívül gyümölcsözően hatottak tudományunkra, s körülöttük egész kis irodalom keletkezett. A Finnugor Rokonságunk nélkül és szerzőjüknek e tárgykörbe vágó egyetemi és egyéb előadásai nélkül nyelvrokonsági kérdésekben társadalmunk talán ma is ott tartana, ahol a múlt század végén volt. Zsirai Miklós meggyőződéssel vallotta, hogy „... a nagy igazságokat nem elegendő fölismerni s aztán ünnepélyesen a szakai nyilvántartás vékája alá rejteni, hanem tanácsos őket minél tágasabb körben szertesugározni, népszerűsíteni, a közönség tudatába vésni” (NyK. LI, IX). S ennek a nézetének megfelelően finnugor rokonságunk igazságának terjesztéséért Zsirai Miklósnál többet senki nem is tett. Az eredmény nem maradt el: ifjúságunk nevelői a finnugor nyelvrokonság tényét ma már nem beszajkózott tantételként, hanem vérükbe átment tudományos igazságként vallják. Ezt bizonyítja az is, hogy az efféle kérdésekben korábban annyira ingatag társadalmunkat néhány évvel ezelőtt a marrizmusnak sem sikerült már megtévesztenie. Rendkívül sajnálhatjuk, hogy a Finnugor Rokonságunk újabb kiadásának megjelenésére, amelyhez Zsirai Miklós már annyi új anyagot gyűjtött, többé nem számíthatunk. Egy újabb ilyen nagyszabású szintézis létrehozásához legalább egy-két évtizedes munkára lenne szükség, sőt ma már ahhoz egy ember ereje és tudása talán nem is elég.

A Finnugor Rokonságunk megjelenése után Zsirai Miklós pihenés nélkül hozzálátott élete nagy céljának magvalósításához: a nagy magyar rokonnépkutató, Reguly Antal chanti (osztják) nyelvű népköltészeti gyűjtésének kiadási munkálataihoz. Reguly egy süllyedő világ pótolhatatlan népköltészeti és nyelvi emlékeit mentette meg a pusztulástól a múlt század közepén rokonnépeink körében végzett tanulmányútján. Gyűjteménye ennek ellenére száz év múltával is tulnyomórészt kiadatlanul várt arra a magyar tudósra, aki ezt a páratlan értékű gyűjteményt a magyar tudomány számára hozzáférhetővé fogja tenni. Zsirai Miklós lankadatlanul küzdött a Reguly-hagyaték kiadása érdekében. Fáradozását hosszú, kitartó harc és sok-sok munka után végül részben siker koronázta: 1944-ben megjelenhetett a költői szépségeiben oly gazdag chanti hősköltemények első kötete, melyet népi demokratikus államunk megértő támogatásával már 1951-ben követett a második kötet. Zsirai e két kötete a hazai finnugor nyelv- és néptudomány újabb fellendülésének vetette meg az alapját. Reguly chanti anyaggyűjteményének szomorú tragédiája, hogy nemcsak gyűjtője maga, hanem előbb első, áldozatos gondozója, Pápay József, most pedig a második, Zsirai Miklós is idő előtt kidőlt a sorból. Így az utolsó kötet s az egész sorozathoz tervezett

magyarázatok megjelenése hátra van. Zsirai Miklós a Reguly-gyűjtemény sajátosságainak megismerésére, a chanti nép és nyelv történetének tanulmányozására annyi időt és energiát fordított, hogy e gyűjtemény titkainak a megfejtése és kiadási munkálatainak a folytatása terén őt — tudományunk igen nagy kárára — hosszú ideig senki sem pótolhatja.

Zsirai Miklós irodalmi munkásságának jelentékeny részét alkotják tudománytörténeti dolgozatai és megemlékezései. Régi nagy nyelvészeink és korunk jeles nyelvtudósainak az eredményeit Zsiraiénál nagyobb hozzáértéssel senki sem értékelte, szebben senki sem méltatta. Bizonyosságai ennek a Nyelvtudományi Közleményekben és a Magyar Nyelvben írt megemlékezései, a Finnugor Rokonságunk megfelelő fejezetei és „A modern nyelvtudomány magyar úttörői” című, szintén félbemaradt füzet sorozatnak 1952-ben megjelent első száma. Belőlük nyilvánvaló, hogy a haladó hagyományaink feltárására vonatkozó, sokat hangoztatott követelménynek leghamarabb és legjobban ugyancsak Zsirai Miklós tudott volna eleget tenni.

Zsirai Miklós a magyar nyelvtudomány egyik vezető egyénisége volt. Nagymértékben részt vett e tudomány feladatainak megállapításában, irányvonalainak kijelölésében, munkamódszere kérdéseinek tisztázásában. Filozófiai képzettsége, sokoldalú tájékozottsága, bámulatolvasottsága és az elméleti kérdések iránti fogékonysága tették erre képessé és hivatottá. Aránylag kevés dolgozatában mélyedt bele az apró részletekbe, de — amint *Orom* című, alaktani tárgyú cikke meg „Alapszó-besugárzás a szóképzésben” című dolgozata mutatja — e téren is kiválót tudott alkotni. A nyelvi jelenségeket általában széles perspektívában látta és vizsgálta. Mi sem állt tőle távolabb, mint a pozitívizmus, az adatok öncélú, magyarázat nélküli halmozása. Világos képet alkotott magának az uráli nyelveken kívül egyéb ismeretebb nyelvsaládok jellemző sajátosságairól is. Ilyen körű ismeretek birtokában „Nyelvünk alkata” című dolgozatában és sok rövidebb, nagyközönség számára írt cikkében fölényes biztonsággal utasította vissza a fajelmélet egyes híveinek téves és megtévesztésre törekvő tanait, amelyeket szerzőik a nyelvek különféle sajátosságainak helytelen értelmezése útján is megpróbáltak alátámasztani. A marxista nyelvtudomány kialakításához is számos gondolattal és helyes meglátással járult hozzá azokban az előadásaiban, amelyekben I. V. Sztálin nyelvtudományi értekezéseinek jelentőségét méltatta.

Zsirai Miklóst mint tanárt párját ritkító pedagógiai érzék jellemezte. Logikusan tagolt, világosan megfogalmazott, lényeglátó előadásaiban ügyelt arra, hogy hallgatóit a részletek túlságos halmozásával ki ne fárassza. Chanti vagy manysi nyelvű olvasmányok tárgyi és nyelvi vonatkozásait oly sokoldalúan tudta magyarázni, hogy a korábban rendkívül száraz tantárgynak kikiáltott finnugor nyelvészet már első néhány éves működésének eredménye-

képpen a kedvelt egyetemi stúdiók sorába lépett elő. Hallgatóival meleg emberi kapcsolatot tartott fenn, tanácsaival, könyvekkel segítette őket, s a szakmai érdeklődés legkisebb jelét is lelkesen honorálta. Nagy tudása, szerénysége, természetessége, keresetlen közvetlensége, derűs kedélye az egyetemen kívül is sok-sok tisztelőt és barátot szerzett számára, s egyrészt tudós mivoltában, másrészt emberi tulajdonságai révén korábban elképzelhetetlen mértékben és széles körben tudott érdeklődést ébreszteni tudománya iránt.

Zsirai Miklóst fiatalságától kezdve szoros szálak fűzték a Magyar Tudományos Akadémiához. 1921-től 1924-ig az Akadémia főtitkári hivatalának volt a vezetője. 1932-ben Akadémiánk levelező, később rendes és igazgatósági tagjává választották. Mint a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály vezetőségének hosszú idők óta tagja — mindaddig, amíg egészségi állapota engedte — tevékenyen részt vett e tudományok akadémiai irányításában. Mint Akadémiánk Nyelvtudományi Intézete tudományos tanácsának tagja áldozatos munkát vállalt és végzett az Intézet elvi irányításában és a finnugor munkálatok előbbrevitelében. A nyelvtudománynak külön is nagy szolgálatot tett azáltal, hogy két évtizeden át szerkesztette az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának megbízásából a Nyelvtudományi Közleményeket. Önfeláldozó munkájáért itt, koporsójánál is tolmácsolom neki Akadémiánk, Nyelvtudományi Intézetünk és minden magyar nyelvész őszinte háláját.

Zsirai Miklós pályája gazdag sikerekben, elismertetésben, de részben talán éppen ezért sok a harc, sok a küzdelem is életében. Harcolt a tudományával szemben kezdetben erősen érezhető ellenséges magatartással, értetlenséggel és közönnyel; harcolt a tudomány kufárjai ellen, akik a nyelvtudományt önző, sőt népellenes célok érdekében akarták kihasználni; harcolt a délibábos nyelvészek és a hangoskodó, kardcsörtető dilettánsok ellen; harcolt a marrizmus ellen, és végül: évek óta küzdött az egészségét egyre inkább aláaknázó, alattomos betegséggel. Érthető, hogy ilyen körülmények között számos megkezdett művét nem tudta befejezni, és sok terve — tudományunk nagy kárára — immár megvalósulatlan marad. Távozása után tátongó rés támad sorainkban, mégis: élete munkája legalábbis két feladatkörben nem maradhat csonkán, illetőleg folytatás nélkül. Az egyik feladat, amelynek elvégzésére Zsirai Miklós emléke kötelez bennünket: a Regulahagyaték kiadása, amivel — mint mesterünk mondotta — halaszthatatlanul tartozunk „a legmagyarabb tudománynak, a genetikus magyar történelmekutatásnak.” De hagyott ránk Zsirai Miklós egy másik, még sokkal általánosabb értékű feladatot is örökségül: s ez: a magyar nyelv tisztaságának és szépségének az őrzése. Mert Zsirai Miklós nemcsak tudós volt, hanem művész is: a magyar nyelv költői ihletettséggű művésze. Nála magyarabban és szebben magyar nyelvész még nem írt, anyanyelvünk rejtett kincseit úgy, mint ő, legfeljebb ha jeles íróink ismerték, ismerik.

Emlékét mi, kik itt vagyunk koporsójánál, kegyelettel őrizzük, hiszen kedves vonásait magunk előtt látjuk, s szavai fülünkbe csengenek egész életünkön át. Írásait pedig sok okulással és nagy-nagy gyönyörűséggel fogják olvasni az utánunk jövő nemzedékek is, amikor a tudós és a művész hangja már rég nem hallik és pennája már rég pihen.